

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ЗАСНУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ АРХІВІВ У НІМЕЧЧИНІ (XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.)

Фактично до початку XX ст. не існувало єврейських архівів як інституцій. До 1933 р. в Німеччині засновано Загальний архів німецьких євреїв, архів Історичного товариства євреїв Ельзасу та Лотарингії, архів Всесвітньої сіоністської організації, Історичний архів східних євреїв. Це були перші в єврейській історії спеціалізовані архівні установи. Отже, мета роботи полягає в дослідженні передумов та причин їхнього створення. Національна свідомість єврейських істориків зростала в умовах емансипації, боротьби за політичні та громадянські права й проти антисемітизму, а також на тлі загального прогресу титульних націй країн єврейської діаспори. Розвиток єврейської історичної науки в Німеччині привів до усвідомлення необхідності створення історії єврейства окремої країни, а згодом – дослідження всесвітньої історії єврейської нації; до переходу від легенд і міфів до справжньої історії, що спирається на факти, підтверджені історичними документами, що сформувало передумови заснування архівів. Єврейські історики зрозуміли істотну потребу у виявленні, збиранні та зберіганні історичних документів, а відтак у заснуванні архівних інституцій на наукових засадах, що спричинило виникнення архівів. Зважаючи на умови єврейської діаспори в Німеччині та вплив німецьких істориків, єврейські історики використовували архіви не лише з метою історичних досліджень, а насамперед у боротьбі за політичні та громадянські права свого народу.

Ключові слова: іудаїка; архівознавство; єврейські архіви Німеччини.

Іудаїка, наука про єврейство, є досить розвинутою галуззю наукових досліджень, у сфері якої працює багато істориків. З огляду на це, на перший погляд, може здаватися, що писати історію єврейського народу просто. Однак робота історика майже завжди пов'язана з архівами, і саме в їхній царині полягає головна проблема єврейських історичних досліджень. Єврейський народ, розсіяний по всіх країнах, найдовший відрізок своєї історії провів у діаспорі, умови перебування в якій не сприяли збереженості історичних документів. Фактично до початку XX ст. ми не можемо говорити про наявність єврейських архівів як інституцій. Документи єврейського походження зберігалися в генізах, общинах, навчальних закладах або деінде. Документи, створені органами влади або іншими установами країн єврейської діаспори, відкладалися в державних та інших архівах цих країн. Відтак розсіяність єврейського народу не сприяла дослідженням його історії через брак архівів як інституцій, які б забезпечували збереженість історичних джерел. Ще й сьогодні значне коло істориків, у т. ч. в Україні, займається виявленням, описуванням історичних документів із єврейської історії, створенням архівних путівників та інших видів спеціальних довідників. Із заснуванням держави в Ізраїлі виникли архіви, які відразу зосередилися на виявленні та збиранні історичних документів з усіх країн світу в оригіналах або копіях. Цю непросту місію здійснюють Центральний архів історії єврейського народу, Центральний сіоністський архів, Архів Яд-Вашем Меморіального комплексу катастрофи та героїзму Єврейського на-

роду. Автором цієї статті вже висвітлювалися теми формування архівної галузі в державі Ізраїль та робота зі збирання історичних джерел, яку здійснюють архіви єврейських науково-дослідних інститутів, що належать до особливого типу архівів, притаманних фактично лише єврейському народові [1; 2]. Продовжуючи свої дослідження єврейських архівів як інститутів пам'яті, автор має на меті в цій статті висвітлити передумови та причини заснування перших у єврейській історії спеціалізованих архівних установ, що виникли в Німеччині. Близькій за змістом тематиці присвятили свої праці професор німецько-єврейської історії та дослідження Голокосту Н. Роемер (Nils Roemer) з Університету Акермана (Даллас, США) [10; 11], завідувач архіву та бібліотеки Центральної синагоги Берліна (Німеччина) Б. Велкер (Barbara Welker) [17], доктор Л. Джокуш (Laura Jockusch) із Єврейського університету Єрусалима (Ізраїль) [27], професор історії євреїв та іудаїзму Ж. Еренфренд (Jacques Ehrenfreund) з Інституту культури, релігії та сучасності Університету Лозанни (Швейцарія) [14], відомий український дослідник Є. Меламед [26].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. провід в організації єврейської історичної роботи безперечно тримали євреї Пруссії. Причина піднесення історичної роботи була пов'язана з процесами єврейської емансипації, започаткованими ще під час Французької революції (1789–1799) та наполеонівських війн (1796–1815). 28 вересня 1791 р. Установчі збори Франції ухвалили закон про надання євреям рівних з іншими громадянами прав. Емансипація євреїв запроваджу-

валася в усіх країнах, завойованих Наполеоном I, у т. ч. в Пруссії її проголошено едиктом від 11 березня 1812 р. На прискорення емансипації євреїв значно вплинули революції в Європі 1848–1849 рр. Протягом кінця XIX – початку XX ст. акти про емансипацію ухвалено в усіх країнах Західної Європи, а після Першої світової війни та Лютневої революції 1917 р. в Росії – у Східній Європі. Емансипація сприяла активізації євреїв у політичних, економічних, громадянських, культурних, наукових сферах, інтеграції їх до титульних націй країн діаспори. Суспільства титульних націй Європи вимагали від євреїв релігійної, культурної та політичної трансформації в обмін на громадянські свободи. З одного боку, це посилювало процеси асиміляції євреїв, а з другого – викликало конфлікти між єврейською меншістю та титульними націями аж до зростання антисемітизму. Європейські національні історики намагалися визначитися з образами минулого для самоствердження власних націй. Єврейські історики, навпаки, прагнули відійти від зосередження на місцевих общинах у бік розширення географічних рамок досліджень єврейської історії та подолання міжнародних кордонів. У такий спосіб вони підкреслювали єдність єврейської нації та спільність історії різних общин незалежно від країни діаспори. Водночас єврейські історики дедалі більше взаємодіяли з національними історичними школами. Відтак, єврейська історична наука розвивалася в боротьбі місцевих, національних і транснаціональних впливів.

1871 р. об'єднання німецьких земель завершилося утворенням Німецької імперії (1871–1918), центром якої були Пруссія та Берлін. Так званий Другий Рейх характеризується не лише найкращою економікою у світі, а й прогресивним законодавством, розквітом освіти й науки, у т. ч. історичної та архівної. Повсюдно в університетах відкривалися історичні кафедри, захищалися дисертації, видавалися історичні журнали, засновувалися історичні товариства. 1852 р. місцеві історичні товариства об'єдналися в Загальний союз німецьких товариств історії та вивчення старожитностей. З 1874 р. під керівництвом імперської дирекції в Берліні почалася публікація джерел середньовічної історії «*Monumenta Germaniae Historica*» («Історичні пам'ятники Німеччини»)¹. Л. фон Ранке (1795–1886) розвинув методологію історичних досліджень, в основі якої знаходився критичний аналіз архівних джерел, заснував історичні семінари, збирав архівні документи з німецької історії за кордоном. Наукова діяльність Л. фон Ранке значно піднесла статус архівів у свідомості політичного керівництва держави та німецького суспільства загалом, змінила концепт архіву з документів, цінних для власника, на документи, цінні для вчених. У 1834–1836 рр. директор прусського архіву зі Штеттіна (сучасний Щецин, Польща) Ф. Л. фон Медем (Friedrich Ludwig von Medem, 1799–1885), радник Берлінського таємного архіву Л. Ф. Хофер (Ludwig Franz Hofer, 1786–1862) та директор Державного архіву Мюнстера Х. А. Ерхард (Heinrich August Erhard, 1793–1851) у журналі «*Zeitschrift für*

Archivkunde, Diplomatie und Geschichte» («Журнал архівознавства, дипломатики та історії») опублікували праці, що спричинили дискусію про цінність архівного документа та зміну ролі архіву як приватного депозитарію правителя держави. 1850 р. журнал «*Zeitschrift für die Archive Deutschlands*» («Журнал архівів Німеччини») запровадив секції архівної історії, управління, пошуку, зберігання документів і спеціальних історичних дисциплін. Студенти Л. фон Ранке, В. Ваттенбах (Wilhelm Wattenbach, 1819–1897), М. Дункер (Maximilian Wolfgang Duncker, 1811–1886, директор Пруського державного архіву в 1867–1874) надали Пруському державному архіву вигляду справжньої наукової інституції. Яскравим представником школи Ранке був директор Пруського державного архіву (з 1875 р.) Г. фон Зібель (Heinrich Karl Ludolf von Sybel, 1817–1895). Він і представники «малонімецької історичної школи», яких називають «політичними істориками», використовували архіви для обґрунтування в історичних працях необхідності об'єднання Німеччини, правильності політики та ідеології О. Бісмарка, месіанського призначення німецької нації. Серед них Ф. Мейнеке (Friedrich Meinecke, 1862–1954) – архівіст Державного архіву Німеччини (1887–1901) та голова Історичної рейхс-комісії (1928–1935), відомий своїми антисемітськими та пронацистськими поглядами. Мейнеке вбачав у документах джерело історичних досліджень. Протилежними Мейнеке поглядами щодо євреїв, але спільними щодо місії архівів як «prominent cultural institutions» («провідних культурних інституцій») відрізнявся учень Зібеля, М. Леманн (Max Lehmann, 1845–1929), яким сформульовано «принцип походження», покладений в основу Пруських архівних правил 1881 р. та в подальшому розвинутий А. Бреннеке, К. О. Мюллером, Х. О. Мейснером та іншими як базовий принцип експертизи цінності документів і систематизації архівних фондів у Німеччині. У Південній Німеччині з 1876 р. Ф. фон Лохер (Franz von Löher, 1818–1892), відомий ідеями про місію німецького народу у світовій історії, започаткував видання одного з найстаріших німецьких архівних журналів «*Archivalische Zeitschrift*» («Архівний журнал»), а в 1890 р. опублікував працю «*Archivlehre, Principles on the History, Functions and Establishment of our Archives*» («Архівне навчання, принципи історії, функцій і завідування нашими архівами»), у якій висвітлив історію німецьких архівів, функції й управління архівами, зберігання, захист, організацію та систематизацію архівних документів. 1900 р. архівіст Мюльгаузена (Тюрингія, Німеччина) Е. Гейденріх (Eduard Heydenreich, 1852–1915) у праці «*Archivwesen Und Geschichtswissenschaft*» («Архівна справа й історична наука») розвинув дискусію щодо архівної історії та ідеї привнесеної історичної правди у світ, назвав архіви «дорогоцінним скарбом держави, прикрасою вітчизни» [3, с. 51–53; 4, с. 37–38; 5, с. 90–92; 6]. Загалом німецька історична наука на той час була «верхом професіоналізму та інституціоналізації історичних досліджень в Європі та світі» [7].

В умовах, коли німецькі історики обґрунтовували місію та єдність німецької нації, при цьому не лише наполягаючи на провідній ролі архівів як джерел

¹ Серію засновано 1819 р. Товариством вивчення давньої німецької історії, після об'єднання Німеччини проект отримав державне фінансування.

історичних досліджень, а й розробляючи наукові основи архівної справи, єврейські історики під впливом емансипації вбачали своє завдання в обґрунтуванні місії єврейської нації. Залишити при цьому поза увагою архіви вони не могли. 1819 р. в Берліні єврейські історики Л. Цунц (Leopold Zunz, 1794–1886) та І. М. Йост (Isaak Marcus Jost, 1793–1860) заснували Товариство єврейської культури і науки «Verein für Kultur und Wissenschaft der Juden» (1819–1824), завдання якого вони вбачали в дослідженні єврейської цивілізації. Єврейська історична наука тоді тільки зароджувалася, тому Йост, фундатор єврейської історіографії та автор таких праць, як «Geschichte der Israeliten seit den Zeit der Maccabaer» («Історія євреїв від часів Маккавеїв до наших днів») у дев'яти томах (1820–1829), «Allgemeine Geschichte des israelitischen Volkes» («Всесвітня історія єврейського народу») у двох томах (1831–1832) та інших, зосередився на збиранні розсіяних документальних джерел задля написання об'єктивної, а не апологетичної історії єврейства [8; 9]. Водночас євреї розглядали себе як частину німецького народу. Їхній космополітизм балансував із патріотизмом. Г. Рейссер (Gabriel Riesser, 1806–1863) заявляв, що євреї в Німеччині не іммігранти, а корінні жителі, тоді як Л. Філіппсон (Ludwig Philippson, 1811–1889) декларував, що єврейський народ має місію, яка полягає в релігійному служінні. На відкритті синагоги в Штутгарті 3 травня 1861 р. Й. Майєр (Joseph Maier, 1797–1873) назвав це місто «наш Єрусалим», тоді як Г. Грець (Heinrich Graetz, 1817–1891) у своїй праці «Geschichte der Juden von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart» («Історія євреїв від давніх часів до сучасності», 1853–1875) починав історію євреїв задовго до європейських народів. Взаємовпливи та протиріччя німецької та єврейської культур найкраще відбилися у святкуванні 150-ї річниці з дня народження Ф. Мендельсона (1879). З одного боку, Мендельсон став призмою, крізь яку євреї визначали своє місце як частини німецького суспільства. З іншого боку, Німецько-єврейський союз общин закликав до заснування нових мендельсонівських товариств, щоб «розбудити й підтримати інтереси іудаїзму та його благородних ідей, почуття єдності й спільності... серед нашої молоді генерації» [10, Р. 33–36]. Цьогоріч перегляд єврейського минулого загалом. У цей же рік відомий німецький історик Г. фон Трейчке (Heinrich von Treitschke, 1834–1896) опублікував статтю «Ein Wort über unser Judenthum» («Слово про наше єврейство»), у якій вимагав від євреїв стати німцями та фактично відкрито визнавав і пропагував антисемітизм як державну політику. Він писав: «Єдиний вихід для наших співгромадян-євреїв – це беззаперечне рішення стати німцями... Це не може здійснитися повною мірою: євреї завжди залишаться людьми східного складу, які лише розмовляють німецькою... Але можна пом'якшити відмінності, якщо євреї, які завжди так багато говорять про терпимість, наберуться дійсно терпимості та почнуть поводитися з повагою до віри, звичаїв і почуттів німецького народу, котрий давно викупив свої старі гріхи й дарував їм права людини та громадянина» [12].

З об'єднанням німецьких земель у національну державу та юридичним закріпленням єврейської

емансипації Берлін поступово став центром, у якому зосередилися всі єврейські організації Німеччини, як-то: Німецько-єврейський союз общин (1869), Вища школа іудаїстики (1872), Ортодоксальна рабинська семінарія (1873), Бней-Брит (1883), Центральний союз німецьких громадян іудейського віросповідання (1893), Союз взаємодопомоги німецьких євреїв (1901), Союз євреїв Німеччини (1904), Центральна благодійна організація євреїв Німеччини (ZWST, 1917) та інші [13]. 1885 р. Німецько-єврейським союзом общин було створено Історичну комісію для вивчення історії євреїв Німеччини «Historische Commission für Geschichte der Juden in Deutschland» [14, с. 39–62], яку очолив професор Страсбурзького університету Г. Бреслау (Harry Bresslau, 1848–1926). Комісія мала на меті дослідження історії німецьких євреїв як інтегральної частини історії Німеччини, збирання та публікацію архівних документів з історії німецьких євреїв. Незважаючи на очевидний політичний підтекст цієї ініціативи, діяльність комісії не знайшла підтримки в єврейських общинах. Єврейські общини поза межами Пруссії взагалі не сприйняли лідерства берлінських організацій [10, с. 34–36]. Комісією було видано праці Ю. Ароніуса (Julius Aronius, 1861–1893) «Regesten zur Geschichte der Juden im Deutschen und Fränkischen Reich bis zum J. 1273» – збірка документів з історії євреїв середньовічної Німеччини 1902 р.; тритомне видання раніше неопублікованих джерел з історії євреїв у Німеччині «Quellen z. Geschichte d. Juden in Deutschland» («Das Judenschreibsbuch d. Laurenzpfarre zu Köln») П. Генігера (Robert Hoeniger, 1855–1929) та М. Штерна (Moritz Stern, 1869–1939), 1888; «Hehr. Berichte über d. Judenverfolgungen während der Kreuzzüge», А. Нейбауєра (Adolph Neubauer, 1831–1907) та М. Штерна 1892 р.; «Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches» С. Зальфельда (Siegfried Salfeld, 1843–1926), 1898 р.; та п'ятитомне видання за редакцією професора Л. Гейгера (Ludwig Geiger, 1848–1919) «Zeitschrift für Gesch. d. Jud. in Deutschland» 1886–1992 рр. Ці видання були свого роду реакцією на вихід у світ «Monumenta Germaniae Historica». Однак за відсутності підтримки з боку общин 1892 р. Бреслау вимушений був оголосити розпуск комісії.

1894 р. німецько-єврейський філософ М. Лацарус (Moritz Lazarus, 1824–1903), для якого історія євреїв закінчувалася на зруйнуванні Єрусалима, а далі починалася історія Німеччини, Франції та інших країн, заявив, що німецькі євреї не мають іншої історії, крім історії німецького народу, «німецькі євреї – це німці», а їхня вірність своїй релігії – не протиріччя, а запорука їхньої відданості німецькій батьківщині. Учений намагався використати цю аргументацію в боротьбі проти антисемітизму, який уважав тимчасовим продуктом реакції [15]. Представник консервативного напрямку в іудаїзмі Г. Карпелес (Gustav Karpeles, 1848–1909) навпаки вказував на необхідність дослідження та популяризації єврейської історії як протидії амнезії, яку викликала асиміляція німецьких євреїв. Надто довго, писав Карпелес, євреї зневажливо ставилися до своєї історії в очікуванні кращого майбутнього. Для єврейських істориків і освітян збирання й збереження документів стало священним обов'язком,

оскільки з вигнанням євреїв із європейських міст наприкінці середніх віків значну кількість історичних джерел було знищено. Із запровадженням у Німеччині німецької мови як офіційної для укладання юридичних документів з кінця XVIII ст. документи на ідиш та івриті втрачали свою цінність. Тож 1903 р. Є. Зів'єр (Ezechiel Zivier, 1868–1925) запропонував Бней-Брит план створення центрального архіву німецьких євреїв. Він зазначив, що єврейські общини Вормса, Дармштадта, Франкфурта-на-Майні вже заснували общинні архіви. Його ідею щодо центрального архіву підтримав Г. Карпелес. У статті в «Allgemeine Geschichte der Litteratur von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart» («Загальна історія літератури від її витоків до наших днів») він наголосив на тому, що його покоління має «обов'язок... рятувати те, що може бути ще врятованим, перед тим, як воно зникне» [11, с. 118–119].

У цій ситуації німецько-єврейський історик О. Тойблер (Eugen Täubler, 1879–1953) відійшов від концепту «держава, нація, церква» і запропонував аналізувати єврейське минуле в Німеччині відповідно до концепцій «поселення, асиміляція, партикуляризм» [10, с. 37; 11, с. 119]. Керуючись бажанням установити зв'язок між загальною та єврейською історією, враховуючи невдачу Історичної комісії, Тойблер реалізував ідею «Gesamtarchive der deutschen Juden» («Загального архіву німецьких євреїв») і став його першим директором. Архів було відкрито 1 жовтня 1905 р. [16, с. 59] у Берліні в будинку на вул. Лютцовштрассе, 15 (Lützowstrasse, 15) [17] за підтримки таких організацій, як Німецько-єврейський союз общин, Бней-Брит та фінансової допомоги єврейських общин Берліна, Франкфурта-на-Майні, Бреслау (сучасний Вроцлав, Польща) та Гамбурга. Община Франкфурта-на-Майні навіть пропонувала надати місце для архіву, однак рішення щодо розміщення архіву в столиці було визнано кращим. Тойблер прагнув побудувати роботу архіву на наукових засадах, оскільки мав досвід роботи в Пруському державному таємному архіві. Станом на початок 1907 р. до центрального архіву надійшли документи з 88 єврейських общин [16, с. 60]. До грудня 1907 р. 167 єврейських общин передали до архіву свої документи. 1908 р. надійшли на зберігання єврейські документи від 178 муніципалітетів та приватних осіб [17]. Проте через напругу між місцевими общинами та берлінськими інституціями, передавання документів на зберігання до архіву ускладнювалося. Відтак архівісти, доводячи місцевим общинам переваги концентрації та постійного зберігання документів в архіві, залишали за ними юридичне право на передані матеріали. Значний внесок у формування архіву зробили А. Хеппнер (Aron Herrner, 1965–1938), який опікувався документами єврейських общин Познані (сучасна Польща); історик М. Філіппсон (Martin Philippson, 1848–1916, син Л. Філіппсона), перший голова правління архіву [11, с. 120]. 28 грудня 1910 р. відбулася церемонія відкриття архіву в новому спеціально обладнаному приміщенні на вул. Оранієнбургерштрассе, буд. 28 (Oranienburgerstrasse, 28). На церемонії були присутні представники більшості єврейських організацій Німеччини, Генеральний директор королівських прус-

ських державних архівів, професор історії Р. Козер (Reinhold Koser, 1852–1914, генеральний директор у 1896–1914, водночас – директор дослідницького інституту «Monumenta Germaniae Historica»). 5 березня 1910 р. генеральний директорат прусських архівів видав наказ, відповідно до якого державні архіви повинні були передати до центрального єврейського архіву списки наявних у них на зберігання єврейських архівних фондів. Крім того, значну підтримку в створенні архіву надала масонська ложа видатного просвітянина й захисника емансипації Г. Е. Лессінга (Gotthold Ephraim Lessing, 1729–1781), який свого часу був бібліотекарем у Брауншвейзі (Нижня Саксонія, Німеччина). Навіть після його смерті ложа пропагувала ідеї віротерпимості та гуманізму [16, с. 58]. У промові М. Філіппсона на церемонії відкриття йшлося про необхідність запровадження в общинах систем сучасного діловодства та архівного зберігання непоточних документів, а також навчання співробітників архівної справи. Філіппсон критикував общини за неухвалене ставлення до минулого, результатом якого стало недбале зберігання їхніх архівів. За сприяння Асоціації муніципалітетів у низці єврейських общин уже було призначено відповідальних за архіви. Він наголосив на використанні в центральному архіві наукових методів організації та зберігання архівних документів відповідно до правил прусських державних архівів, підкреслив корисність концентрації документів в архіві для наукових досліджень історії німецького єврейства (тут М. Філіппсон послався на Л. Ранке), висловив надію, що общини з часом усвідомлять переваги централізованого зберігання документів і передаватимуть їх до архіву, що, у свою чергу, сприятиме розширенню його джерельної бази для історичних досліджень [16, с. 57–64]. Після переміщення архіву до нової будівлі 1910 р. на зберігання надійшли єврейські документи з 273 муніципалітетів, а до 1926 р. – ще з 344 общин [17]. Крім того, в архіві зберігалися документи Товариства єврейської культури і науки «Verein» та інших єврейських організацій. Постійно збільшувалася кількість виконуваних архівом запитів і дослідників у читальному залі. Архів мав мету зібрати документи про євреїв Німеччини з державних, муніципальних, замкових, іноземних архівів середньовічного періоду, а також статистичні, генеалогічні джерела, документи, у яких відбилася економічна діяльність євреїв, політична, громадська позиція, інтелектуальний розвиток, внесок у мистецтво, науку тощо. Архів не лише збирав документи, його співробітники займалися науковими дослідженнями, яким фінансово сприяв Фонд Генрієти Беккер. У складі архіву було створено науково-довідкову бібліотеку, що комплектувалася виданнями з історії євреїв Німеччини, та відділ генеалогічних досліджень, який надавав послуги громадянам на платній основі. Водночас архів став культурним центром: він підтримував зв'язки з єврейськими історичними товариствами, синагогами, навчальними закладами, редакціями журналів, молодіжними клубами, музеями всіх земель Німеччини, а також закордоння, у т. ч. США та Російської імперії [16, с. 64–81]. У 1908–1914, 1929–1939 рр. архів видавав журнал «Mitteilungen des Gesamtarchivs der Deutschen Juden»

(«Вісник Загального архіву німецьких євреїв»), у якому публікував тексти історичних документів і статті з теорії архівної справи. У листопадову «Кришталеву ніч» 1938 р. архів не уникнув погрому, після чого був тимчасово закритий. Згодом нацисти використовували матеріали архіву для генеалогічних досліджень задля сертифікації арійської раси. До цієї роботи Управління з генеалогічних досліджень Рейху примусило й останнього директора архіву Я. Якобсона (Jacob Jacobson, 1888–1968, директор у 1920–1939 рр.), який був знаним у Німеччині генеалогом [18, с. 9]. 19 травня 1943 р. Якобсона депортовано до гетто Терезієнштадт. В ув'язненні він опрацьовував документи Центрального бюро єврейських записів актів громадянського стану. Звільнившись із гетто на початку травня 1945 р., Якобсон переїхав до Лондона, працював в Інституті Лео Бека. Його попередник О. Тойблер ще 1941 р. виїхав до США. Більша частина архіву (фонди 800 общин) у 1951–1954 рр. надійшла на зберігання до Центрального архіву історії єврейського народу в Єрусалимі. Ще частина документів архіву зберігається в Центрі іудаїзму в Новій синагозі Берліна. Загальний архів німецьких євреїв був першою спеціалізованою архівною інституцією в історії єврейського народу.

1897 р. в Базелі відбувся 1-й Всесвітній сіоністський конгрес, який визначив мету створення держави для євреїв у Палестині. У 1919 р. у Берліні засновано Архів Всесвітньої сіоністської організації задля зберігання документів сіоністських партій і рухів. Ініціаторами створення архіву були член Генеральної сіоністської ради Всесвітньої сіоністської організації, а згодом президент Сіоністської федерації Німеччини Артур Хантке (Arthur Hantke, 1874–1955) та Георг Герліц (George Herlitz), який був директором цього архіву впродовж 1919–1955 рр. У 1933 р. архів переміщено з Берліна до Єрусалима [19, с. 27–33], де сучасний Центральний сіоністський архів знаходиться й зараз. Ще до Другої світової війни (1937 р.) до цього архіву було передано архів фундатора Всесвітньої сіоністської організації, основоположника ідеї сіонізму Т. Герцля (Theodor Herzl, 1860–1904). 1956 р. на 24-му Сіоністському конгресі Центральний сіоністський архів проголошено історичним архівом сіоністського руху, Всесвітньої сіоністської організації та Єврейського агентства. З того часу сіоністські організації з усіх країн світу були зобов'язані передавати до архіву на зберігання документи, що вийшли з активного використання в їхній діяльності.

Розглядаючи нашу тему, ми не можемо уникнути проблеми самоідентифікації єврейських істориків Ельзасу та Лотарингії та висвітлення заходів, ужитих ними для збереження документів з історії єврейства свого регіону в часи перебування його в складі Німецької імперії (1871–1918). Євреї Франції в усі часи перебували в не менш скрутному становищі, ніж у Німеччині. 1788 р. в наказах Генеральним штатам більшість французьких міст прагнула покращення становища євреїв аж до надання їм рівних прав із представниками титульної нації, крім Ельзасу та Лотарингії, де євреїв звинувачували в розоренні краю і вимагали застосування до них найжорсткіших обмежень, а саме: не дозволяти оселятися в Страсбурзі,

одружуватися лише старшому синові. Водночас існував конфлікт у середовищі французької єврейської спільноти між євреями-ашкеназами (Ельзас і Лотарингія) та євреями-сефардами (Аквітанія). 26 серпня 1789 р. в «Декларації прав людини та громадянина» проголошувалася свобода совісті, однак уже у вересні 1789 р. в Ельзасі відбулися єврейські погроми. 20 липня 1790 р. податкова реформа скасувала спеціальні податки з євреїв за право проживання в містах Ельзасу та Лотарингії; 7 травня 1791 р. Установчими зборами ухвалено закон про свободу іудейського богослужіння. Нарешті 28 вересня 1791 р. Установчі збори прийняли вже згаданий вище закон про надання євреям громадянських прав. Це сприяло зростанню кількості євреїв, які брали участь у політичному житті революційної Франції, а деякі змогли досягти високого становища в армії, обійняти державні та громадські виборні посади. Тим часом яacobінський уряд М. Робесп'єра у 1793–1794 рр. звинуватив євреїв у спекуляціях і збагаченні за рахунок держави, зокрема в Ельзасі євреїв обвинуватили в незаконному вивезенні золотих і срібних монет. 17 жовтня 1793 р. яacobінський клуб Страсбурга вимагав вигнання всіх євреїв із міста. Скасування яacobінської диктатури в липні 1794 р. сприяло припиненню переслідування євреїв. Зрівняння євреїв у правах з іншими громадянами Франції, у свою чергу, сприяло імміграції до неї євреїв з інших країн, насамперед із Німеччини [20]. 1808 р. декретом Наполеона I було створено офіційний орган єврейських общин Франції – консисторію «Le Consistoire central», у діяльності якої з плином часу сформувався величезний архів французьких євреїв¹. Франко-пруська війна (1870–1871) загострила конфлікти на єврейському тлі в Ельзасі та Лотарингії. Євреї Ельзасу та Лотарингії намагалися продемонструвати свої патріотичні почуття до Франції. Деякі з них виїжджали з Ельзасу та Лотарингії, окупованих Пруссією, до Франції, США та Швейцарії. У свою чергу, євреї з Німеччини, навпаки, вітали приєднання цих територій до Другого Рейху, а деякі переїжджали до Ельзасу та Лотарингії. Цей конфлікт відбився й на науково-історичній сфері, поглибивши непорозуміння між ученими німецько-єврейської та франко-єврейської історичних шкіл. Як пише Н. Роемер, «суперечка між А. Гейгером (Abraham Geiger, 1810–1874) та емігрантом, німецько-єврейським ученим Й. Деренбургом (Joseph Derenbourg, 1811–1895), протягом франко-пруської війни зробила ці непорозуміння очевидними. Французький і німецький патріотизм не лише розширив прірву між двома науковими таборами, але французько-єврейські вчені Третьої Республіки побачили себе в опозиції до їхніх німецьких колег. Національний конфлікт загрожував фрагментацією єврейської єдності і поясненню формування єврейського минулого на перехресті культурних і політичних кордонів.

¹ Архів Центральної французької консисторії зберігається в Департаменті архівів і спеціальних колекцій імені Роберта Д. Фабера Університету Луї Брандейса (Уолтем, штат Массачусетс, США). Він включає дві серії: 1) документи власне Консисторії за період її існування в 1808–1929 рр.; 2) Міжнародна іудаїка (документи за період 1737–1931 рр.). Див.: Surella E. Seelig. Consistoire Central Israélite de France collection, 1734–1931. Brandeis University [Електронний ресурс] / E. Surella. – Режим доступу : <https://archon.brandeis.edu/?p=collections/findingaid&id=104&q=>.

Конфлікт вирвався назовні, особливо в Ельзасі – Лотарингії, коли навесні 1871 р. Л. Філіппсон привітав єврейських єдиновірців в Ельзасі та німецькій Лотарингії. У той час як він сприйняв факт того, що німецьке завоювання не було особливо бажаним, він був змушений указати, що Франція в останній війні була агресором, відтак права національних меншин не були порушені анексією у світлі суттєвого німецького характеру цих територій. Філіппсон заявив, що специфіка євреїв цих територій полягала в їхніх близьких зв'язках із німецькими євреями. Навпаки, І. Леві (Isaac Levy), Великий рабин Верхнього Рейну, незмінно проповідував французький патріотизм у синагогах Ельзасу та Лотарингії. Він порівняв німецьке завоювання цих територій із руйнуванням Єрусалима та Вавилонським екзилем. Леві, який обрав Францію та переїхав до Парижа, висловив надію, що інші приєднаються до його протесту, щоб ствердити свою любов до французької батьківщини серед ельзаських євреїв» [10, с. 38–39]. У цих умовах 1878 р. в Парижі відбулася єврейська виставка, на якій представлено експонати з приватної колекції ельзасця І. Стросса (Isaac Strauss, 1806–1888); журнал «Archives israélites» («Єврейський архів»), котрий публікував статті про досягнення євреїв та їхній внесок у розвиток Франції; 1879 р. засновано Товариство єврейських досліджень «Société des Études Juives», метою якого було створення французької бібліотеки єврейської науки й літератури. Секретар товариства Т. Рейнак (Théodore Reinach, 1860–1928) назвав євреїв Ельзасу та Лотарингії природними суспільству «французькому за мовою та серцем» [10, с. 39–40]. Водночас французький патріотизм євреїв не заважав зростанню антисемітизму, особливо під час розслідування справи уродженця Ельзасу, офіцера французької армії А. Дрейфуса (Alfred Dreyfus, 1859–1935) – єврея, звинуваченого в державній зраді за сфабрикованими військовим відомством документами. Ця справа тривала від осені 1894 р. до липня 1906 р. і довела, що асиміляція не є захистом від антисемітизму навіть у такій прогресивній країні, як Франція. У такій ситуації євреї Франції створили низку сіоністських організацій, у т. ч. Всесвітній єврейський альянс (1860), основна мета якого полягала в наданні допомоги євреям у всьому світі, насамперед у галузі освіти [21; 22].

За умов, у яких, незважаючи на успішну національну інтеграцію євреїв, вони, як і раніше, сприймалися як потенційна загроза національній єдності як у Франції, так і в Німеччині, справа збереження історичної спадщини євреїв Ельзасу – Лотарингії, які були представниками різних суспільств, але однієї нації, набувала не лише наукової, а й політичної важливості, оскільки архівні документи, як до того часу усвідомили єврейські історики обох країн відігравали провідну роль в обґрунтуванні загальнолюдських прав представників цієї нації, були «потужною зброєю», «активним засобом пропаганди», «політичним інструментом», що дозволяв «рішуче боротися з будь-якою спробою приниження, проти будь-якої нерівності...» [23, с. 122–131]. Отже, 1 січня 1905 р., тобто за часів перебування Ельзасу та Лотарингії в складі Німецької імперії, в Мюльгаузені (сучасний Мюлуз, Ельзас, Франція) було засновано Історично товариство євреїв

Ельзасу – Лотарингії «Gesellschaft für die Geschichte der Israeliten in Elsass-Lothringen», що мало на меті збирання архівних матеріалів, експонатів, інвентаризацію єврейських пам'ятників і надгробків, заснування музею, видання публікацій з історії євреїв цього краю. Відразу ж на зберігання до архіву надійшли документи колишнього рабинського архіву Нідерне XVIII ст., архів із Сірєнца, таємні щоденники Й. Лемана (Jossel Lehmann) із Раппольтсвейлера (1781–1815), інші манускрипти. Більшість роботи зі збирання архіву провів рабин Сульса (Верхній Ельзас) М. Гінзбургер (Moses Ginsburger, 1865–1949). Він розпочав свою діяльність із виявлення документів з єврейської історії в муніципальних архівах Сульса та Гебвиллера. У 1903 р. він заснував журнал «Die Strasburger israelitische Wochenschrift» («Щотижневик страсбурзьких євреїв»), у якому публікував результати своїх досліджень. 1908 р. товариство відкрило філіал в Ельзаському музеї у Страсбурзі, де окрему кімнату було відведено для архіву. Після Першої світової війни Гінзбургер також оселився в Страсбурзі. Там учений продовжив виявляти єврейські історичні документи в університетській бібліотеці, а 1923 р. опублікував каталог єврейських рукописів, написаних єврейськими, арамейською (у т. ч. мандейською), сирийською мовами. У 1930–1934 рр. Гінзбургер видавав журнал «Souvenir et Science: Revue mensuelle d'histoire et de littérature juives» («Пам'ять і наука: щомісячний журнал історії та єврейської літератури»), який до цього часу слугує довідником по єврейських архівних колекціях [24]. 1909 р. Гінзбургер розробив концепцію свого архіву та запровадив основну структуру архівної колекції. Вона включала шість серій: Серія А – документи публічного доступу (укази, закони, правила консисторії); Серія В – документи, що стосуються внутрішнього управління муніципалітету (книги вхідної кореспонденції, трудові угоди тощо); Серія С – документи рабинських судів; Серія D – нотаріальні та комерційні документи (шлюбні контракти, заповіти, договори купівлі – продажу); Серія E – сімейні документи про громадянський стан; Серія F – літературні документи (листи, трактати про Талмуд тощо); Серія G – поодинокі документи [25]. Важливо зазначити, що Гінзбургер не уникав і політичної діяльності: під час Першої світової війни він належав до Асоціації вільних рабинів Німеччини, а 1912 р. разом з іншими підписав «Richtlinien zu einem Programm für das Liberale Judentum» («Директива до програми ліберального іудаїзму»). Отже, очевидно, що як рабин і вчений він цілком розумів значущість архівів не лише в історичних дослідженнях, а й у захисті прав єврейської спільноти. 1936 р. архівний фонд тимчасово був переданий на зберігання до архіву департаменту дю Бас-Рін «Archives Départementales du Bas-Rhin», а про діяльність товариства з'являлися лише окремі повідомлення на сторінках єврейської періодики. Сьогодні товариство існує під назвою «Société d'Histoire des Israélites d'Alsace et de Lorraine» («Товариство історії євреїв Ельзасу – Лотарингії»), його штаб-квартира знаходиться в Страсбурзі (Франція). Доступ до архівних колекцій залежить від згоди товариства. Хоча товариство і його архів були засновані в період перебування Ельзасу та Лотарингії в

складі Німецької імперії, коли євреї, насамперед єврейські історики регіону, не з власної волі опинилися на роздоріжжі й вимушені були визначатися зі своєю належністю до французького або німецького суспільства, сьогодні можна ідентифікувати цей архів як унікальний комплекс документів, що висвітлюють історію європейського єврейства загалом.

На завершення нашого розгляду приділимо увагу «Ostjüdisches Historisches Archiv» («Історичний архів східних євреїв»), заснованому 1921 р. в Берліні українськими євреями-емігрантами на чолі з уродженцем Полтави Іллею Чериковером (1881–1943) задля концентрації документів про єврейські погроми в Україні під час громадянської війни. Початок архіву було покладено ще в Україні (Київ, 1919) [26, с. 373–386]. Дружина Чериковера, Ребекка, упорядкувала архів та уклала до його документів картковий каталог, що відображав 1 350 погромів у 750 місцях та 17 тис. імен убитих євреїв [27, с. 35–42]. Оскільки публікація документів архіву через політичні причини була неможливою в більшовицькій країні, у квітні 1921 р. за допомогою литовських дипломатів архів таємно вивезли через Москву та Ковель до Німеччини. Фінансову підтримку архіву надавали «Joint» та українські євреї США. Директор архіву І. Чериковер на початку 1923 р. анонсував семитомне видання документів архіву «Di geshikhte fun der pogrom bavegung in Ukraine, 1917–1921» («Історія погромного руху в Україні, 1917–1921»). Проте, незважаючи на фінансову підтримку, у т. ч. й польських єврейських організацій, проект Чериковера не було реалізовано через загальну незацікавленість єврейської громади. Це дуже вразило архівіста: у листі до одного з лідерів американського робітничого сіоністського руху Баруха Зукермана він написав – «Ми ще не дозріли достатньо для національної історичної роботи, створення архіву та публікації матеріалу про наше винищення». Архів Чериковера відіграв важливу роль на судовому процесі Ш. Шварцбарда в Парижі (1926–1927), що згодом сприяло публікації документів [27, с. 35–42]. 1933 р. архів Чериковера перевезено до Парижа, з 1940 р. його переховували на Півдні Франції. Згодом він надійшов на зберігання до архіву Інституту «YIVO» в Нью-Йорку (Archives YIVO, RG 80 «Mizrah Yidisher Historisher Arkhiv»). Коли бібліотеку й архів американської філії «YIVO», засновані ще 1935 р., було реорганізовано на Центральну єврейську бібліотеку та архів, першим архівістом було призначено Ребекку Чериковер. Архів Чериковерів є важливим для нашого дослідження не тому, що він певний час зберігався в Німеччині, а з огляду на те, що його документи збиралися для утворення доказової бази злочинів проти єврейського народу. Під час Другої світової війни аналогічний архів було зібрано групою «Онег Шаббат» під керівництвом ще одного єврейського історика українського походження Емануеля Рінгельблюма (народився в м. Бучач Тернопільської області, Україна). Історики-архівісти «Онег Шаббат» мали на меті створення колекцій, які б свідчили про

знищення нацистами польських євреїв у Варшавському гетто.

Отже, передумови виникнення єврейських архівів у Німеччині формувалися на тлі зростання національної свідомості єврейських істориків в умовах емансипації, боротьби за політичні та громадянські права єврейської нації та проти антисемітизму, а також загального прогресу титульних націй країн єврейської діаспори, впливу якого євреї не могли уникнути, оскільки вважали себе їхньою складовою. Розвиток єврейської історичної науки в Німеччині показує, як історики народу, який не мав на той час власної держави, перейшли від історії місцевих общин, до усвідомлення необхідності створення історії єврейства окремої країни, а згодом – дослідження всесвітньої історії єврейської нації без урахування міждержавних кордонів; здійснили перехід від легенд і міфів до справжньої історії, що спирається на факти, підтвержені історичними документами. На цьому моменті єврейські історики зрозуміли істотну необхідність у виявленні, збиранні та зберіганні історичних документів, а відтак відчували потребу в заснуванні спеціалізованих архівних інституцій на наукових засадах, що стало причиною створення єврейських архівів як установ. Очевидно, що єврейські історики, зважаючи на умови, у яких перебував єврейський народ у Німеччині та під впливом німецьких істориків, постали серед перших, хто використовував архіви не лише з метою історичних досліджень, а насамперед у боротьбі за політичні та громадянські права свого народу. Виявляючи риси архівної справи, притаманні єврейському народу, на підставі розглянутого автор вбачає чергову з них, а саме «цінність документа в обґрунтуванні політичних і громадянських прав» (не доведена на теоретичному рівні, а застосовану на практиці). Згодом єврейські історики-архівісти використовували архівні документи для обґрунтування прав свого народу на заснування держави на території Палестини та на обрання її столицею Єрусалима. Після Другої світової війни завдяки архівам було доведено колосальні втрати єврейського народу під час Голокосту. Для боротьби проти геноциду в державі Ізраїль спеціальним Законом про меморіалізацію Катастрофи та Героїзму «Martyrs' and Heroes Remembrance (Yad Vashem) Law 5713–1953» 1953 р. засновано Архів Яд-Вашем, який збирає архівні документи як свідчення злочинів проти єврейського народу з усіх країн світу. У цьому контексті показовим є використання архівних документів з Архіву Яд-Вашем у всесвітньо відомому судовому процесі над нацистським злочинцем Адольфом Ейхманом. Отже, якщо історики-архівісти більшості країн пристають на гасло «архіви поза політикою», єврейський народ, навпаки, зробив архіви суттєвим елементом державної політики, при чому на міжнародному рівні. Отже, у Німеччині єврейськими істориками не лише було зроблено перші кроки в заснуванні спеціалізованих єврейських архівних установ, а й закладено основні підходи до визначення цінності документів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко Л. Л. Формування архівної галузі в Державі Ізраїль / Лариса Левченко // Архіви України. Науково-практичний журнал. – 2015, січень – лютий. Випуск 1(295). – С. 139–180.
2. Левченко Л. Л. Архіви єврейських науково-дослідних інститутів / Лариса Левченко // Історичні мідраші Північного Причорномор'я. – Випуск IV. Том II. / Голов. ред. М. М. Шитюк. – Миколаїв : Типографія Шамрай, 2015. – С. 26–46.
3. Klumpenhouwer R. Concepts of value in the archival appraisal literature: an Historical and critical analysis. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of master of archival studies in the faculty of arts / Richard Klumpenhouwer // The University of British Columbia. – 1988, October. – 162 p.
4. Posner E. Max Lehmann and the Genesis of the Principle of Provenance / Ernst Posner / Archives and the Public Interest : Selected Essay. – Washington, D. C. Public Affairs Press, 1967. – 232 p.
5. Brichford M. The Origins of Modern European Archival Theory / Maynard Brichford // The Midwestern Archivist. – Vol. VII, № 2. – 1982. – P. 87–101.
6. Матяш І. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку / Ірина Матяш. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 515 с.
7. Warland G. Martin Philippon (1846–1916), a (in) voluntary Grenzgänger? The case of a Jewish scholar in Wilhelminian Germany. Paper delivered to the Eniugh conference, Paris, 4–7 September 2014 / Geneviève Warland // Fourth European Congress on World and Global History at the ENS in Paris (Paris, 4–7 September 2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://research.uni-leipzig.de/eniugh/congress/fileadmin/eniugh2011/papers/Genevieve_Warland_Germany_transnational.pdf.
8. Бернфельд С. Йост Исаак Маркус (Мордехай) – основатель современной еврейской историографии / Симон Бернфельд // Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1908–1913. – Отдел V.
9. Йост Изаак Маркус – историк и педагог // Краткая еврейская энциклопедия в 11 томах. – Т. 3. – М., 1986. – Колонка 792.
10. Roemer N. Outside and inside the Nations: Changing Borders in the Study of the Jewish Past during the Nineteenth Century / Nils Roemer // Modern Judaism and Historical Consciousness. Identities, Encounters, Perspectives. Ed. by Andreas Gotzmann and Christian Wiese. – Leiden, 2007. – P. 28–53.
11. Roemer N. Jewish Scholarship and Culture in Nineteenth-Century Germany: Between History and Faith / N. H. Roemer. – Wisconsin : The University Wisconsin Press, 2005. – 264 p.
12. Истоки антисемитизма в Германии эпохи Вильгельма. На пороге катастрофы. История антисемитизма и катастрофы [Електронний ресурс] / История еврейского народа. Открытый университет Израиля. – Режим доступу : <http://jhistory.nfurfman.com/lessons10/10-19.htm>.
13. Берлин, столица Германии // Краткая еврейская энциклопедия в 11 томах. – Т. 1. – 1976. – Колонки 367–369.; 1982. – Доп. 2. – Колонки 172–173.
14. Ehrenfreund J. Erinnerungspolitik und Historisches Gedächtnis: Zur Entstehung einer deutsch-jüdischen Wissenschaft im Kaiserreich (1870–1914) / Jacques Ehrenfreund // Judentum und Historismus: zur Entstehung der jüdischen Geschichtswissenschaft in Europa. Ulrich Wyrwa (Hg.) – Frankfurt/Main : Campus, 2003. – 256 s.
15. Лацарус Мориц // Краткая еврейская энциклопедия в 11 томах. – Т. 4. – М., 1988. – Колонка 706–707.
16. Bericht über die Tätigkeit des Gesamtarchivs der deutschen Juden // Mitteilungen des Gesamtarchivs der Deutschen Juden. – Leipzig, 1911. – Heft 1. – S. 55–84.
17. Welker B. Das Archiv der Stiftung Neue Synagoge Berlin – Centrum Judaicum / Barbara Welker // Das Kulturerbe deutschsprachiger Juden: Eine Spurensuche in den Ursprungs-, transit- und emigrationsländern. Elke Kotowski (Hrsg.) – Berlin, München, Boston, 2013. – 814 s.
18. Dr. Jacob Jacobson, celebrated his 70th birthday / AJR Information. – London : Association of Jewish Refugees in Great Britain. Vol. XIV. – № 1. – 1959, January. – P. 9.
19. The Central Zionist Archives / Reprint from Zionist Bulletin, iss. by the Organization Department of the Zionist Executive. – Jerusalem, 1963, December. – P. 27–33.
20. Франция. Евреи в эпоху Великой французской революции и правления Наполеона (1789–1814) // Краткая еврейская энциклопедия в 11 томах. – Т. 9. – М., 1999. – Кол. 343–355.
21. Caron V. Between France and Germany. The Jews of Alsace-Lorraine, 1871–1918 / Vicki Caron. – California, Stanford, 1988. – 278 p.
22. Hyman P. E. The Emancipation of the Jews of Alsace: Acculturation and Tradition in the Nineteenth Century / Paula E. Hyman. – Yale University Press, 1991. – 214 p.
23. Knörzer H. Ludwig Philippson et Isidore Cahen. Deux journalistes, deux pays, un discours politique commun ? / Heidi Knörzer // Archives Juives. Revue d'histoire des Juifs de France. Vol. 43. – 2010, № 2. – P. 122–131.
24. Моїсе Ginsburger. Rabbin, historien et fondateur de la Société d'Histoire du Judaïsme d'Alsace et de Lorraine, 1865 – 1949 / Le judaïsme d'Alsace et de Lorraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://judaisme.sdv.fr/histoire/rabbins/mginsbur/index.htm>.
25. Peter Honigmann. Zentralarchiv zur Erforschung der Geschichte der Juden in Deutschland: Spezialinventare: Gesellschaft für die Geschichte der Israeliten in Elsass-Lothringen: Vorwort [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/aj/B6/ALSACE/vorwort.htm>.
26. Melamed E. Immortalizing the Crime in History...: The Activities of the Ostjüdisches Historisches Archiv (Kiev – Berlin – Paris, 1920–1940) / E. Melamed // Russian Jewish Diaspora and European Culture. Wagstaff P., Schulte J., Tabachnikova O., eds. – Leiden & Boston MA : Brill, 2012. – P. 373–386.
27. Jockusch L. Collect and Record. Help to Write the History of the Latest Destruction. Jewish Historical Commissions in Europe, 1943–1953, doctoral dissertation, New York University, 2007 «а» / Laura Jockusch. – 2007. – 756 p.

Л. Л. Левченко, Черноморський державний університет імені Петра Могили, з. Николаев, Україна

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПРИЧИНЫ ОСНОВАНИЯ ЕВРЕЙСКИХ АРХИВОВ В ГЕРМАНИИ (XIX – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX В.)

Еврейский народ значительный отрезок своей истории существовал в условиях диаспоры, пребывание в которой не способствовало сохранности исторических документов. Фактически до начала XX в. мы не можем говорить о еврейских архивах как учреждениях. К 1933 г. в Германии уже существовали Общий архив немецких евреев, архив Исторического общества евреев Эльзаса и Лотарингии, архив Всемирной сионистской организации, Исторический архив евреев Восточной Европы. Это были первые в еврейской истории специализированные архивные учреждения. Цель данной работы заключается в исследовании предпосылок и причин создания этих архивов. Национальное сознание еврейских историков формировалось под влиянием эмансипации, в условиях борьбы за политические и гражданские права евреев и против антисемитизма, а также на фоне общего прогресса коренных наций стран еврейской диаспоры, избежать воздействия которого евреи не могли, поскольку считали себя их составляющей частью. В ходе развития еврейской исторической науки в Германии еврейские историки перешли от концентрации на истории местных общин к изучению истории еврейства страны в целом, и далее – к всемирной истории еврейской нации, от легенд и мифов – к правдивой истории, основанной на фактах, подтвержденных историческими документами, что и создало предпосылки создания архивных учреждений. Еврейские историки поняли необходимость выявления, сбора и хранения исторических документов, а затем почувствовали потребность в создании архивных учреждений на научных принципах, что стало причиной создания архивов. Учитывая условия, в которых находился еврейский народ в Германии, еврейские историки под влиянием немецких историков оказались в числе первых, кто использовал архивы не только с целью исторических исследований, но прежде всего в борьбе за политические и гражданские права своего народа.

Ключевые слова: иудаика; архивоведение; еврейские архивы Германии.

L. L. Levchenko, Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

BACKGROUND AND REASONS FOR THE ORGANIZATION OF JEWISH ARCHIVES IN GERMANY (XIX – THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY)

For the longest period of its history Jewish community existed as a Diaspora, a condition which does not facilitate the preservation of historical documents. In fact, one cannot speak of Jewish archival institutions until the early twentieth century. By 1933 Common Archives of German Jews, Jewish Historical Society Archives of Alsace and Lorraine, World Zionist Organization Archives and the Historical Archives of Eastern European Jews were founded in Germany. Those were the first specialized archival institutions in Jewish history. Thus, the purpose of this article is to study conditions and causes of their creation. The national identity of Jewish historians developed in the conditions of emancipation, struggle for political and civil rights and anti-Semitism, as well as with the overall progress of the titular nations of the Jewish Diaspora, the influence which the Jews could not escape because they considered themselves to be a part of them. During the development of the Jewish historical science in Germany Jewish historians have moved from recording local communities' history to the awareness of the need for a separate Jewish history of any given country. Later they realized the necessity of the study of the Jewish nation world history without considering borders between countries. They also made the transition from legends and myths to actual fact-based history, supported by historical documents. Those were the prerequisite conditions for the creation of archival institutions. Jewish historians realized a significant need for identification, collection and preservation of historical documents, and therefore felt the need to establish archival institutions created with scientific principles in mind. That was the reason for creating archives. Jewish historians considered the conditions in which the Jewish nation abided in Germany. Influenced by German historians, they were the first to use archives not only for historical research, but to support the struggle for political and civil rights of its people.

Keywords: Judaica; Archival Studies; Jewish archives in Germany.

Рецензенти: **Тригуб П. М.**, д-р іст. наук, проф.
(Черноморський державний університет імені Петра Могили);
Тодоров І. Я., д-р іст. наук, проф.
(Ужгородський національний університет).

© Левченко Л. Л., 2015

Дата надходження статті до редколегії 22.06.2015